

ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

Κύριε Διευθυντά,

Στο πρώτο τεύχος του περιοδικού σας, ο κ. Π. Μαυρομάτης σε σημείωμά του με τίτλο «Μεταφραστικά προβλήματα του Κεφαλαίου του Κ. Μαρξ: Ένα παράδειγμα», μου καταλογίζει δύο ολισθήματα: α) Ότι σε δύο περικοπές που παραθέτω στο βιβλίο μου, *Οι Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους*, από τον τρίτο τόμο του Κεφαλαίου που έχει μεταφράσει, έκανα ορισμένες φραστικές βελτιώσεις στη μετάφρασή του. Παρόλο ότι αναφέρω ρητά τις βελτιώσεις αυτές, ο κ. Μαυρομάτης μου καταλογίζει ότι παραβίασα τη «συγγραφική δεοντολογία» που επιβάλλει παράθεση της μεταφρασμένης στα ελληνικά περικοπής «ακριβώς όπως είναι». β) Ότι η φραστική βελτίωση που έκανα ήταν απλώς »πρόσχημα» για «ν' αλλοιώσω» το γράμμα και το πνεύμα του Μαρξ.

Στους δυο αυτούς καταλογισμούς θα απαντήσω όσο γίνεται συντομότερα.

1. Η φραστική βελτίωση των μεταφρασμένων περικοπών

Όταν έγραφα το βιβλίο μου, *Οι Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους*, σκέφθηκα ν' ακολουθήσω της εξής αρχή σχετικά με τις παραπομπές σε ξένα έργα: Για έργα που έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά να παραπέμπω στην ελληνική μετάφραση για να διευκολύνω τους σπουδαστές και άλλους αναγνώστες, που δεν ξέρουν ξένες γλώσσες, να ανατρέχουν στα μεταφρασμένα κείμενα για παραπέρα μελέτη των θεμάτων. Αυτό έκανα

και με τα κλασικά και νεότερα μαρξιστικά έργα. Στα περισσότερα από αυτά, μπορούσα να παραπέμψω άνετα και να χρησιμοποιώ περικοπές από την ελληνική μετάφραση χωρίς καμιά επιφύλαξη ως προς τη λεκτική τους διατύπωση, γιατί η απόδοσή τους στα ελληνικά είναι καλή. Σοβαρό πρόβλημα αντιμετώπισα όταν χρειάστηκε να χρησιμοποιήσω περικοπές ή να παραπέμψω στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* του Μαρξ. Και τούτο γιατί ακόμη και η θεωρούμενη ως «καλύτερη» μετάφραση του κ. Μαυρομάτη χρησιμοποιεί επιστημονικά αδόκιμους όρους, λέξεις που ξενίζουν, περίπλοκες φράσεις και προτάσεις που κάνουν το κείμενο δυσκολονόητο κυρίως στους φοιτητές που έχουν συνηθίσει σε ορισμένη επιστημονική ορολογία και σε ορισμένο τρόπο γραφής των επιστημονικών κειμένων. Ενδεικτικά παραθέτω μερικούς όρους και φράσεις από σελίδες που πήρα στην τύχη από τη μετάφραση αυτή:

– «Θεωρία της οριακής ωφελιμότητας» (σ. 22). Στην ελληνική οικονομική ορολογία έχει καθιερωθεί ο όρος «θεωρία της οριακής χρησιμότητας».

– «Περιπτώματα της παραγωγής» (σ. 131). Ο όρος είναι αδόκιμος. Όλοι χρησιμοποιούν τον όρο «απόβλητα».

– «Ο νόμος της τάσης του ποσοστού κέρδους να πέφτει» (σ. 267). Όλοι τον ξέρουν σαν «Ο νόμος της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους».

– «Προοδύουσα ανώτερη οργανική σύνθεση του ... κεφαλαίου» (σ. 268). Από τη φράση δε βγαίνει νόημα. Συνήθως χρησιμοποιείται η φράση «Προοδευτική (ή επιταχυνόμενη) αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου».

– «Αυξανόμενο φτήνεμα του προϊόντος» (σ. 269). Η φράση ξενίζει. Θα μπορούσε απλούστερα να γραφτεί «το προϊόν γίνεται ολοένα και φτηνότερο».

– «Αιτίες που αντιδρούν» (σ. 293). Δεν αποδίδει ακριβώς το νόημα. Συνήθως χρησιμοποιούνται οι φράσεις: «Αιτίες που δρουν προς την αντίθετη κατεύθυνση» ή «αντισταθμιστικές αιτίες» ή «αιτίες που αντενεργούν» κ.ά. Η σοβιετική έκδοση στην αγγλική χρησιμοποιεί «counteracting influences» (βλ. K. Marx, *Capital*, Progress Publishers, Moscow, σ. 232).

– «Εμπορευματοεμπορικό κεφάλαιο» (σ. 338). Νεολογισμός που ξενίζει. Θα μπορούσε απλώς να γραφτεί «εμπορικό κεφάλαιο». Η σοβιετική έκδοση στην αγγλική το γράφει «commercial capital», που σημαίνει «εμπορικό κεφάλαιο» (βλ. K. Marx, *Capital*, vol.III, Progress Publishers, Moscow, σ. 267).

– «Πράκτορας της κυκλοφορίας» (σ. 345). Θα παρερμηνευτεί ότι πρόκειται πράγματι για πράκτορα. Το σωστό είναι να χρησιμοποιηθεί ο όρος «παράγοντας της κυκλοφορίας» σε αντιπαράθεση με τους παράγοντες της παραγωγής (εργάτης, βιομήχανος-κεφαλαιοκράτης).

– «Περιστροφή του κεφαλαίου» (σ. 383). Αδόκιμος όρος. Μπορεί να εκληφθεί ότι το κεφάλαιο περιστρέφεται γύρω από κάποιο άξονα. Οι οικονομολόγοι χρησιμοποιούν τον όρο «ανακύκλιση του κεφαλαίου».

– «Κύκλος περιστροφής» (σ. 455). Η περιστροφή είναι κίνηση γύρω από έναν άξονα, άρα διαγράφει κύκλο.

– «Κρατικά χαρτιά» (σ. 578). Ο όρος είναι αδόκιμος. Στην οικονομική βιβλιογραφία χρησιμοποιούνται οι όροι «κρατικές ομολογίες» ή «κρατικά χρεόγραφα». Η σοβιετική έκδοση στην αγγλική χρησιμοποιεί τον όρο «government bonds», που σημαίνει «κρατικές ομολογίες» (ό.π. σ. 457).

– «Χάρτινα τραπεζογραμμάτια» (σ. 579). Τα τραπεζογραμμάτια είναι χάρτινα. Ή θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί η λέξη «τραπεζογραμμάτια» χωρίς το χαρακτηρισμό «χάρτινα» ή η λέξη «χαρτονόμισμα».

– «Οι πρόσοδες κατά πλέθρο» (σ. 893). Το πλέθρο είναι ξεπερασμένη μονάδα μέτρησης της επιφάνειας. Δεν είναι 4.046,7 τ.μ., όπως γράφει η μετάφραση (σ. 1186), αλλά 874 τ.μ. Μπορούσε να χρησιμοποιηθεί αντί του «πλέθρου» το «στρέμμα» που το ξέρουν όλοι.

– «Τα πρόσθετα κέρδη και τα πλην-κέρδη». Αδόκιμοι όροι. Στην οικονομική βιβλιογραφία χρησιμοποιούνται οι όροι: υπερκέρδος ή υπερκανονικό κέρδος και κέρδος μικρότερο από το κανονικό.

– «Κάτοχος της γαιοκτησίας» (σ. 1077). Η γαιοκτησία εμπεριέχει όχι μόνο την κατοχή αλλά και την κυριότητα. Ο όρος «γαιοκτήμονας» τα λέει όλα.

– «Πάχτωμα», «παχτωτής», «παχτωτικό χρήμα» (σ. 1207). Όροι εντελώς ξεπερασμένοι.

Όπως δείχνω παρακάτω, αδόκιμους όρους, λέξεις που ξενίζουν και δυσκολονόητες φράσεις και προτάσεις περιέχουν και οι μεταφρασμένες από τον κ. Μαυρομάτη περικοπές του τρίτου τόμου του *Κεφαλαίου*, που χρειάστηκε να παραθέσω στο βιβλίο μου. Γι' αυτό θεώρησα σκόπιμο να βελτιώσω τη μετάφραση των περικοπών αυτών στα ελληνικά για να διαβάζονται άνετα από τους φοιτητές. Τις φραστικές αυτές βελτιώσεις δεν τις έκρυφα ώστε να κατηγορηθώ για παράβαση της «συγγραφικής δεοντολογίας». Αντίθετα, στο βιβλίο μου (σσ. 376 και 383) παραπέμπω στη μετάφραση του κ. Μαυρομάτη και υποσημειώνω ότι «την περικοπή στα

ελληνικά έχω βελτιώσει φραστικά». Μια όμως και ο κ. Μαυρομάτης, παρ' όλη τη σαφή αυτή εξήγησή μου, εξακολουθεί να επιμένει ότι είμαι ένοχος παραβίασης της «συγγραφικής δεοντολογίας», δε διστάζω ν' αναγνωρίσω δημόσια το ολίσθημά μου αυτό.

2. Η «αλλοίωση» του γράμματος και του πνεύματος του Μαρξ

Αν ο κ. Μαυρομάτης περιοριζόταν στην επισήμανση της «παρατυπίας» μου να βελτιώσω φραστικά τη μετάφρασή του, θα του έδινα τις παραπάνω εξηγήσεις και η υπόθεση θα έκλεινε. Όμως δεν περιορίζεται σ' αυτό. Προχωράει παραπέρα. Μου προσάπτει την κατηγορία ότι τη φραστική βελτίωση της μετάφρασής του δεν έκανα απλώς για να τη διορθώσω λεκτικά, αλλά την έκανα με «πρόσχημα» να συγκαλύψω ένα υποχθόνιο σχέδιό μου: Να «αλλοιώσω» το γράμμα και το πνεύμα του Μαρξ. Ούτε λίγο ούτε πολύ με περνάει για ιερόσυλο-παραβάτη, που αλλάζει κάποια λέξη ή ένα «ν» μιας λέξης (ιδιοκτήτης αντί ιδιοκτητών, βλ. σημείωμα κ. Μαυρομάτη) θεολογικού κειμένου για να ανατρέψει, με ύπουλο τρόπο, ολόκληρο θρησκευτικό σύστημα.

Βέβαια, χρειάζεται μεγάλη προκατάληψη και πολλή καχυποψία για να προσδώσεις σε κάποιον μια τέτοια κατηγορία, όταν μάλιστα στην περίπτωση μας δεν πρόκειται για θεολογικά κείμενα και θρησκευτικά δόγματα (εκτός αν τέτοια θεωρεί τα έργα του Μαρξ και το μαρξισμό ο κ. Μαυρομάτης) αλλά για επιστημονικές έρευνες και επιστημονικές μεθόδους ανάλυσης των κοινωνικών φαινομένων. Ένας, λοιπόν, επιστήμονας χωρίς τέτοιου είδους προκαταλήψεις και καχυποψίες, διαβάζοντας τη μετάφραση του κ. Μαυρομάτη (ό.π. σσ. 971-972) και τη «φραστικά βελτιωμένη» δική μου (ό.π. σσ. 376 και 383) θα διαπιστώσει ότι και οι δυο μεταφράσεις λένε το ίδιο πράγμα, αποδίδουν το ίδιο νόημα με τη διαφορά ότι η φραστικά βελτιωμένη μετάφραση χρησιμοποιεί επιστημονικά πιο δόκιμους όρους (λ.χ. «ουσιαστική νομή» αντί «κατοχή», «δικαιούχος γαιοκτήμονας» αντί «ονομαστικός γαιοκτήμονας»), αποφεύγει λέξεις ή φράσεις που ξενίζουν ή απωθούν (λ.χ. «ενδότατο μυστικό», «γεώμορο», «προσωπική ανελευθερία», «σαν μη ελεύθερος», «δουλοπάροικη υποταγή», «της κάθε φορά ειδικής κρατικής μορφής» κ.ά.) και απλοποιεί την πρόταση για να διαβάζεται εύκολα και να γίνεται εύληπτο το νόημα.

Για ν' αποδείξω αυτό που λέω αντιπαραθέτω τις περικοπές:

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΚΟΠΗ

α. Μετάφραση κ. Μαυρομάτη

«Σε όλες τις μορφές στις οποίες ο άμεσος εργάτης παραμένει "κάτοχος" των μέσων παραγωγής και των όρων εργασίας, που είναι απαραίτητα για την παραγωγή των δικών του μέσων ύπαρξης, η σχέση ιδιοκτησίας πρέπει να εμφανίζεται ταυτόχρονα σαν άμεση σχέση κυριαρχίας και δουλείας και, επομένως, ο άμεσος παραγωγός σαν μη ελεύθερος. Μια ανελευθερία που μπορεί να μετριάζεται από τη δουλοπαροικία με αγγαρεία, ως την απλή υποχρέωση να πληρώνει ένα γεώμορο... Κάτω από αυτές τις συνθήκες η υπερεργασία για τον ονομαστικό γαιοκτήμονα μπορεί να τους αποσπαστεί μόνο με εξωοικονομικό εξαναγκασμό, οποιαδήποτε μορφή κι αν πάρει ο εξαναγκασμός αυτός. Αυτό που κάνει τη μορφή αυτή να ξεχωρίζει από την οικονομία των δούλων και των φυτειών, είναι ότι εδώ ο δούλος εργάζεται με ξένους όρους παραγωγής και όχι αυτοτελώς. Απαιτούνται δηλαδή προσωπικές σχέσεις εξάρτησης, προσωπική ανελευθερία, αδιάφορο τίνος βαθμού και δέσιμο με τη γη σαν εξάρτημά της, δουλοπάροικη υποταγή με την καθεαυτό έννοια της λέξης».

β. Δική μου φραστική βελτίωση

«Σ' όλες τις μορφές που ο άμεσος εργαζόμενος έχει την "ουσιαστική νομή" στα μέσα παραγωγής και στα μέσα εργασίας... η σχέση ιδιοκτησίας πρέπει μοιραία να εκδηλωθεί ταυτόχρονα σε μια σχέση κυρίου προς υπηρέτη· ο άμεσος παραγωγός δεν είναι λοιπόν ελεύθερος· αλλά αυτή η δουλεία μπορεί να μειωθεί από κατάσταση με υποχρέωση αγγαρείας μέχρι υποχρέωση παράδοσης μέρους της σοδειάς... Κάτω από αυτούς τους όρους χρειάζονται αιτίες εξωοικονομικές, όποιες φύσης κι αν είναι, για να υποχρεωθούν οι άμεσοι παραγωγοί να εργάζονται για λογαριασμό του δικαιούχου γαιοκτήμονα. Χρειάζονται, λοιπόν, αναγκαστικά, προσωπικές σχέσεις εξάρτησης, στέρηση της προσωπικής ελευθερίας, με δυο λόγια χρειάζεται η σχέση δουλοπάροικου και γαιοκτήμονα με όλη τη σημασία του όρου».

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΚΟΠΗ

α. Μετάφραση κ. Μαυρομάτη

«Πάντως στην άμεση σχέση των ιδιοκτητών των όρων παραγωγής με τους άμεσους παραγωγούς... βρίσκουμε το ενδότατο μυστικό, την κρυμμένη βάση όλης της κοινωνικής συγκρότησης, επομένως και της πολιτικής μορφής της σχέσης κυριαρχίας και εξάρτησης, κοντολογίς της κάθε φορά ειδικής κρατικής μορφής».

β. Δική μου φραστική βελτίωση

«Στην άμεση σχέση ανάμεσα στον ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής και τον άμεσο παραγωγό... πρέπει να αναζητούμε πάντοτε το βαθύ μυστικό, το κρυμμένο θεμέλιο του κοινωνικού οικοδομήματος και κατά συνέπεια της πολιτικής μορφής που παίρνει η σχέση κυριαρχίας και εξάρτησης, με δυο λόγια, τη βάση της ιδιαίτερης μορφής που αποκτάει το κράτος σε μια ορισμένη περίοδο...»

Παρά το γεγονός, λοιπόν, ότι οι λεκτικά διαφορετικές μεταφράσεις λένε το ίδιο πράγμα και αποδίδουν το ίδιο νόημα, ο κ. Μαυρομάτης θέλει σώνει και καλά ν' ανακαλύψει σημαντικές διαφορές που όμως να δείχνουν ότι η δική μου φραστική βελτίωση της ελληνικής διατύπωσης αλλοιώνει το πνεύμα του Μαρξ. Η δική του μετάφραση βέβαια παίρνεται σαν πρότυπο σύγκρισης γιατί δε χωράει καμιά αμφιβολία ότι μεταφέρει ανέγγιχτα(!) το πνεύμα του Μαρξ στους έλληνες αναγνώστες. Παρ' όλες, βέβαια, τις απεγνωσμένες προσπάθειες δεν κατορθώνει να βρει ούτε νοηματικές διαφορές ούτε να αποκαλύψει συγκεκριμένες αλλοιώσεις του νοήματος από τη φραστική μου βελτίωση, γιατί απλούστατα δεν υπάρχουν. Για να δημιουργήσει όμως μια τέτοια εντύπωση καταφεύγει σε επιστημονικά ανεπίτρεπτη κριτική, όπως αποδεικνύω με την παρακάτω ανάλυση. Εξάλλου, από την ανάλυση αυτή προκύπτει ότι δεν είναι λίγες οι παρανοήσεις ή και παρερμηνείες που κάνει ο κ. Μαυρομάτης των σχετικών περικοπών του Μαρξ.

α. Σχετικά με το μηχανισμό εκμετάλλευσης στους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής

Ο κ. Μαυρομάτης θεωρεί «έγκλημα καθοσιώσεως» τη χρησιμοποίηση

από μένα του όρου «ουσιαστική νομή» αντί του όρου «κατοχή» και του όρου «εξωοικονομικές αιτίες που υποχρεώνουν τον άμεσο παραγωγό να εργάζεται για λογαριασμό του δικαιούχου γαιοκτήμονα» αντί του όρου «εξωοικονομικός εξαναγκασμός» για ν' αποσπά ο ονομαστικός γαιοκτήμονας υπερεργασία από τον άμεσο παραγωγό». Επειδή όμως με την αλλαγή των δυο αυτών όρων είναι λογικά αδύνατο ν' αποδείξει το «έγκλημα της αλλοίωσης» του νοήματος του Μαρξ, εκνευρίζεται και ξεσπά στους εξής αναιτιολόγητους αφορισμούς: «Ο κ. Καραγιωργας φαίνεται να μην καταλαβαίνει το μηχανισμό της εκμετάλλευσης», «το κείμενό του τα θολώνει».

Με τον τρόπο αυτό «κριτικής» ο κ. Μαυρομάτης παραβιάζει την επιστημονική δεοντολογία σε πολλά σημεία. Αναφέρω μερικά:

1) «Κατοχή» ή «ουσιαστική νομή»; Πριν αποφανθεί ότι η αντικατάσταση του όρου «κατοχή» με τον όρο «ουσιαστική νομή» αλλοιώνει το νόημα της περικοπής του Μαρξ, είχε υποχρέωση να ερευνήσει αν οι όροι αυτοί και πολλοί άλλοι που συναντά κανείς στις μαρξιστικές εργασίες και μεταφράσεις χρησιμοποιούνται ή όχι ως νοηματικά ισοδύναμοι και ποιος από αυτούς είναι επιστημονικά περισσότερο δόκιμος. Από ένα πρόχειρο ψάξιμο που έκανα βρήκα πως για την έννοια «ότι κάποιος έχει στη διάθεσή του και μπορεί να χρησιμοποιεί μέσα παραγωγής χωρίς να έχει τη νομική κυριότητα σ' αυτά», γίνεται χρήση των εξής όρων: «κατοχή» (*Το Κεφάλαιο*, μτφ. Μαυρομάτης, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, σσ. 971-972, *Το Κεφάλαιο*, μτφ. Σκουριώτης, τ. ΙΙΙ, σ. 995), «πραγματική ιδιοποίηση» (Πουλαντζάς, *Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις*, μτφ. Κ. Φιλίνη, εκδ. Θεμέλιο, σσ. 32-39), «ουσιαστική νομή» (M. Harnegger, *Βασικές Έννοιες του Ιστορικού Υλισμού*, εκδ. Παπαζήση, σσ. 42-45), «ουσιαστική ιδιοποίηση» (E. Balibar, *Lire le Capital*), «έλεγχος χρήσης» (Δ. Καραγιωργας, *ό.π.* σ. 382). Εξάλλου, η αγγλική μετάφραση του *Κεφαλαίου*, που έχει επιμεληθεί ο σοβιετικός εκδοτικός οργανισμός Progress Publishers χρησιμοποιεί τον όρο »possessor», που στην αγγλική νομική ορολογία σημαίνει «νομέας». Από όλους αυτούς τους όρους, ο επιστημονικά λιγότερο δόκιμος είναι ο όρος «κατοχή», γιατί μπορεί να εκληφθεί από τον αναγνώστη ως νομικής φύσης δικαίωμα κυριότητας, πράγμα που θα ήταν εντελώς έξω από το νόημα που δίνει ο Μαρξ σ' αυτή την περικοπή.

2) «Εξωοικονομικός εξαναγκασμός» και «εξωοικονομικές αιτίες που υποχρεώνουν». Ο κ. Μαυρομάτης παραβιάζει κατάφωρα την επιστημονική δεοντολογία όταν εσκεμμένα – θα έλεγα κακόπιστα – αποσιωπά εντελώς το γεγονός ότι εκτός από τη φράση «εξωοικονομικές αιτίες που υποχρεώ-

νουν τους άμεσους παραγωγούς σε υπερεργασία», χρησιμοποιώ στο κείμενό μου ως νοηματικά ισοδύναμη και τη φράση «εξωοικονομικός εξαναγκασμός για ν' αποσπά ο "νομικός ιδιοκτήτης" υπερεργασία από τους άμεσους παραγωγούς». Και δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι δεν πρόσεξε αυτό το πράγμα, γιατί ο όρος «εξωοικονομικός εξαναγκασμός» υπάρχει στο κείμενό μου, και μάλιστα υπογραμμισμένος δυο μόλις αράδες πριν από την περικοπή του Μαρξ και επαναλαμβάνεται στην αμέσως επόμενη σειρά καθώς και σε άλλες γειτονικές σελίδες του βιβλίου. Η αποσιώπηση αυτή του κ. Μαυρομάτη δεν είναι τυχαία αλλά εξυπηρετεί μια μεγάλη σκοπιμότητα: Στην ψευδή εικόνα ότι δε χρησιμοποιώ καθόλου τον όρο «εξωοικονομικός εξαναγκασμός», ο κ. Μαυρομάτης στηρίζει όλη του την "επιχειρηματολογία" για να με κατηγορήσει ότι «αλλοιώνω» το νόημα του Μαρξ, ότι «θολώνω» τα πράγματα και ότι «δεν καταλαβαίνω το μηχανισμό εκμετάλλευσης». Αλλά απορώ πώς δεν καταλαβαίνει ο ίδιος ότι αν ήθελα μ' αυτό τον τρόπο να «αλλοιώσω» το νόημα του Μαρξ και να «θολώσω» τα πράγματα, το πρώτο που θα έκανα θα ήταν να εξοβελίσω «ως κατηραμένον όφιν» τον όρο «εξωοικονομικός εξαναγκασμός» από το δικό μου κείμενο.

Αλλά ας έρθουμε στην ουσία του θέματος. Τον όρο «εξωοικονομικός εξαναγκασμός ή εξωοικονομικές αιτίες που υποχρεώνουν», χρησιμοποιώ, όπως προκύπτει από το κείμενό μου, με την εξής έννοια αναφορικά με τη σχετική περικοπή του Μαρξ: Στους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής, αφού οι άμεσοι παραγωγοί έχουν στη διάθεσή τους και μπορούν να χρησιμοποιούν μέσα παραγωγής (ουσιαστική νομή), ο γαιοκτήμονας δε θα μπορούσε με άλλον τρόπο να τους υποχρεώσει να δουλεύουν γι' αυτόν παρά με την άσκηση άμεσης εξουσίας επάνω τους, δηλαδή με τη χρήση βίας ή άλλης μορφής πολιτική υποταγή («εξωοικονομικές αιτίες που υποχρεώνουν» ή «εξωοικονομικός εξαναγκασμός»). Στον καπιταλισμό δε συμβαίνει το ίδιο πράγμα: Εδώ ο κεφαλαιοκράτης μπορεί ν' αποσπά υπεραξία επειδή ο εργάτης, εντελώς αποκομμένος από τους φυσικούς όρους εργασίας του (έχει χάσει και την ουσιαστική νομή), για να ζήσει αναγκάζεται μόνος του να πουλάει την εργατική του δύναμη σε αξία μικρότερη από εκείνη που παράγει (οικονομικός εξαναγκασμός ή οικονομικές αιτίες που υποχρεώνουν). Την ίδια ερμηνεία δίνουν στους παραπάνω όρους και στη σχετική περικοπή του Μαρξ όσα τουλάχιστον μαρξιστικά κείμενα έχω διαβάσει. Ενδεικτικά αναφέρω εδώ μερικά. Ο Λένιν λέει σχετικά: «Αν ο τσιφλικάς δεν είχε άμεση εξουσία πάνω στον αγρότη, τότε δε θα μπορούσε άνθρωπο που διέθετε κλήρο γης και που είχε δικό του νοικοκυριό να τον εξαναγκάζει

να δουλεύει για λογαριασμό του» (Β. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. ΙΙΙ, «Η Ανάπτυξη του Καπιταλισμού στη Ρωσία»). Η Πολιτική Οικονομία, του υπουργείου Παιδείας της ΕΣΣΔ (μτφ. Ν. Παπανδρέου, εκδ. Gutenberg) γράφει: «Αφού οι αγρότες είχαν τα δικά τους μέσα παραγωγής που ήταν αναγκαία για την άσκηση μιας αυτοτελούς οικονομίας, ο φεουδάρχης μπορούσε να τους υποχρεώσει να δουλεύουν σ' αυτόν, δηλαδή να τους εκμεταλλεύεται μόνο με τη μέθοδο (υπογρ. δική μου) του εξωοικονομικού καταναγκασμού, που ήταν συνέπεια του συστήματος προσωπικής εξάρτησης» (τόμ. Ι, σ. 142). Η Μ. Harnegger (ό.π., σ. 43) σημειώνει: «Ο δουλοπάροικος που μπορεί να ζήσει από τη δική του παραγωγή δεν πηγαίνει να δουλέψει τη γη του φεουδάρχη παρά μόνο με τον εξαναγκασμό του επιστάτη».

Διαφορετική από τις παραπάνω ερμηνεία δίνει ο κ. Μαυρομάτης στον όρο «εξωοικονομικός εξαναγκασμός» και στη σχετική περικοπή του Μαρξ. Στο σημείωμά του στο περιοδικό σας λέει: «Ο Μαρξ μιλά για «εξωοικονομικό εξαναγκασμό», εννοώντας την εκμετάλλευση που δε γίνεται στη διάρκεια του προτσές παραγωγής, αλλά μετά, αφού συντελεστεί το προτσές παραγωγής (υπογρ. δική μου), αφού ολοκληρωθεί ο οικονομικός κύκλος, όταν με το στανιό αφαιρούν από τον παραγωγό ένα μέρος του προϊόντος του, ενώ στον καπιταλισμό η εκμετάλλευση του εργάτη γίνεται στη διάρκεια του προτσές παραγωγής (υπογρ. δική μου). Αλλά ο Μαρξ ούτε λέει ούτε εννοεί τέτοια πράγματα. Πράγματι, από πουθενά δε βγαίνει ότι ο Μαρξ στην περικοπή του ενδιαφέρεται να δείξει σε ποια φάση γίνεται η εκμετάλλευση, αν, δηλαδή, «γίνεται στη διάρκεια του προτσές της παραγωγής ή μετά», όπως πιστεύει ο κ. Μαυρομάτης. Ξεκάθαρα προκύπτει από την περικοπή ότι εκείνο που θέλει να τονίσει ιδιαίτερα ο Μαρξ είναι με ποια μέθοδο, με ποιο τρόπο γίνεται η εκμετάλλευση και γιατί γίνεται μ' αυτή την μέθοδο και όχι με άλλη. Συγκεκριμένα: Με τον όρο «εξωοικονομικός εξαναγκασμός» ο Μαρξ εννοεί ότι στη φεουδαρχία η εκμετάλλευση γίνεται με κάποιας μορφής πολιτική υποταγή, όπως με τη στέρηση της προσωπικής ελευθερίας ή με άμεση σωματική βία ή με υποχρέωση παράδοσης μέρους της σοδειάς, και τούτο επειδή ο δουλοπάροικος μπορώντας να ζήσει ο ίδιος με τα μέσα παραγωγής που διαθέτει (ουσιαστική νομή) δεν έχει κανένα λόγο να δουλεύει για λογαριασμό του γαιοκτήμονα. Αυτή η μέθοδος εκμετάλλευσης και οι λόγοι που την επιβάλλουν αντιπαραβάλλεται με ό,τι συμβαίνει στον καπιταλισμό. Εδώ για να γίνει η εκμετάλλευση δε χρειάζεται στέρηση της προσωπικής ελευθερίας ή τέτοιας μορφής πολιτική υποταγή (εξωοικονομικός εξαναγκασμός). Ο

εργάτης, επειδή ακριβώς δεν έχει όχι μόνο τη νομική κυριότητα αλλά ούτε καν την ουσιαστική νομή στα μέσα παραγωγής, όπως ο αγρότης ή χειροτέχνης στους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής, για να ζήσει αναγκάζεται από μόνος του να πουλάει την εργατική του δύναμη στον κεφαλαιοκράτη σε αξία μικρότερη από εκείνη που παράγει (οικονομικός εξαναγκασμός). Το ουσιαστικό αυτό περιεχόμενο της περικοπής του *Κεφαλαίου* φαίνεται ότι δεν έχει κατανοήσει ο κ. Μαυρομάτης και ίσως αυτός είναι ο λόγος που παρερμηνεύει τα γραφόμενα του Μαρξ όταν ισχυρίζεται ότι με τον όρο «εξωοικονομικός εξαναγκασμός» ο Μαρξ εννοεί «την εκμετάλλευση που δε γίνεται στη διάρκεια του προτσές της παραγωγής αλλά μετά». Στη σχετική όμως περικοπή ο Μαρξ μιλάει ξεκάθαρα για εκμετάλλευση που γίνεται με εξαναγκασμό των δουλοπάροικων σε αγγαρεία (αναγκαστική εργασία ορισμένες μέρες την εβδομάδα στη γη του γαιοκτήμονα). Τη μορφή αυτή εκμετάλλευσης που καλύπτει μια μεγάλη περίοδο των προκαπιταλιστικών τρόπων παραγωγής η Πολιτική Οικονομία του υπουργείου Παιδείας της ΕΣΣΔ ονομάζει «οικονομία της αγγαρείας» και «γαιοκτητική οικονομία» (σσ. 142 και 143). Αλλά ποιος λογικά σκεπτόμενος άνθρωπος θα μπορούσε να διανοηθεί ότι η εκμετάλλευση με τη μορφή της αγγαρείας «δε γίνεται στη διάρκεια του προτσές της παραγωγής αλλά μετά», όπως λέει ο κ. Μαυρομάτης;

Από την παραπάνω λογική ανάλυση προκύπτει ότι ο κ. Μαυρομάτης παρερμηνεύει την περικοπή του Μαρξ, επειδή, καθώς φαίνεται, δεν έχει κατανοήσει το μηχανισμό εκμετάλλευσης. Παρ' όλα αυτά δε διστάζει ο ίδιος να αποφανθεί κατηγορηματικά: «Ο κ. Καραγιώργας φαίνεται να μην καταλαβαίνει το μηχανισμό εκμετάλλευσης». Το σοβαρό αυτό συμπέρασμα στηρίζει στο ότι δε χρησιμοποιώ τον όρο «εξωοικονομικός εξαναγκασμός» – πράγμα άλλωστε αναληθές – αλλά τον όρο «εξωοικονομικές αιτίες που υποχρεώνουν». Ένας επιστήμονας που σέβεται τους κανόνες επιστημονικής δεοντολογίας ποτέ δε θα στήριζε ένα τόσο σοβαρό συμπέρασμα σε μια τόσο ασθενή, ουσιαστικά ανύπαρκτη ένδειξη. Στοιχειώδης επιστημονική ευθύνη θα του επέβαλλε να διαβάσει προηγουμένως το κείμενό μου. Στο σχετικό κεφ. 10 του βιβλίου μου υπάρχουν 6 ολόκληρες παράγραφοι που, βασισμένες στην περικοπή του Μαρξ, σε άλλα τμήματα του *Κεφαλαίου* και σε εργασίες κλασικών του μαρξισμού (λ.χ. Ένγκελς και Λένιν) και νεότερων επιστημόνων, αναλύουν ξεκάθαρα το μηχανισμό εκμετάλλευσης καθώς και το ρόλο που παίζουν η οικονομική, πολιτική και η ιδεολογική δομή για την αναπαραγωγή των εκμεταλλευτικών σχέσεων στους διάφορους τρόπους

παραγωγής. Ο κ. Μαυρομάτης αγνοεί εντελώς τις παραγράφους αυτές (και εδώ υποψιάζομαι, σκόπιμα). Χωρίς να διαβάσει τι γράφω στο βιβλίο μου γι' αυτό το θέμα αποφαινεται *obiter dicta* ότι «ο κ. Καραγιωργας δεν καταλαβαίνει το μηχανισμό εκμετάλλευσης». Αν όμως δε θέλει να τον κατηγορήσουν ότι εκτοξεύει με τέτοιο αντιεπιστημονικό τρόπο αφορισμούς, ας διαβάσει τις σχετικές παραγράφους του βιβλίου μου (1-6 του κεφ. 10), ας υποβάλει τα γραφόμενά μου σε κριτική και αναπτύσσοντας επιστημονική επιχειρηματολογία ας απορρίψει ως λογικά ασυνεπή όσα γράφω για τους μηχανισμούς εκμετάλλευσης.

β. Σχετικά με την περικοπή που αναφέρεται στη μορφή του κράτους

Εδώ ο κ. Μαυρομάτης ξεκινώντας από μια ασήμαντη «λεπτομέρεια», εξιχνιάζει ένα «στυγερό έγκλημα». Η «λεπτομέρεια» είναι ότι τις λέξεις «ιδιοκτήτης» και «άμεσος παραγωγός», τις βάζω στον ενικό αντί για τον πληθυντικό¹. Το «έγκλημα» είναι η αποσιώπηση «της αναγκαιότητας της κοινωνικής επανάστασης» και η παραποίηση των κλασικών μαρξιστικών κειμένων. Εγκληματίας φυσικά είμαι εγώ. Μάλιστα ο κ. Μαυρομάτης αναζητεί και βρίσκει τα αίτια του «εγκλήματος». Λέει: «Καταλαβαίνουμε φυσικά ότι η αναγκαιότητα της επανάστασης» ή «κάτι τέτοιο δεν μπορεί να γραφεί σήμερα σ' ένα βιβλίο που προορίζεται σαν εγχειρίδιο για φοιτητές μιας ανώτατης σχολής». Ο εστί μεθερμηνεύμενον: Ο Καραγιωργας στο βιβλίο του κρύβει τη μισή αλήθεια για το μαρξισμό, γιατί κάτω από τις σημερινές συνθήκες είτε φοβάται να πει όλη την αλήθεια ή σαν καθηγητής ενταγμένος στον ιδεολογικό μηχανισμό του κράτους υπηρετεί και αυτός την κυρίαρχη ιδεολογία.

Λυπάμαι γιατί είμαι υποχρεωμένος να αποδείξω με αδιάψευστα δεδομένα ότι εκείνος που κρύβει από τους αναγνώστες του περιοδικού σας ολόκληρη την αλήθεια για όσα γράφονται στο βιβλίο μου είναι ο κ. Μαυρο-

1. Είναι γνωστό ότι στις περισσότερες γλώσσες του κόσμου, όπως και στην ελληνική, χρησιμοποιείται σε πολλές περιπτώσεις ενικός αριθμός για να υποδηλώσει ένα σύνολο με ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά των επιμέρους στοιχείων που το αποτελούν. Αλλά ανεξάρτητα από αυτό, μόνο ένας επιπόλαιος αναγνώστης θα εκλάμβανε ότι η μορφή του κράτους εξαρτάται από τη σχέση ανάμεσα σε ένα μόνο ιδιοκτήτη και σε ένα μόνο άμεσο παραγωγό. Εξάλλου, ο ίδιος ο κ. Μαυρομάτης στη μετάφρασή του χρησιμοποιεί «κατά κόρον» ενικό αριθμό που υποδηλώνει κάποιο σύνολο. Λόγου χάρη σε δυο μόνο σελίδες (482-483) μέτρησα πάνω από δέκα τέτοιες περιπτώσεις.

μάτης. Και να γιατί: Για ανατροπή των εκμεταλλευτικών σχέσεων με την επαναστατική δράση της εκμεταλλεόμενης τάξης μιλάω σε δέκα τουλάχιστον διαφορετικά μέρη του βιβλίου μου.

Ενδεικτικά παραθέτω μερικές περικοπές:

– σελ. 379: «Ωστόσο από τη στιγμή που θα δημιουργηθούν ορισμένης μορφής σχέσεις εκμετάλλευσης, αυτές περικλείουν μέσα τους το σπέρμα της αντίθεσης, της ανάπτυξης δυνάμεων και κυρίως της δύναμης των εκμεταλλεομένων άμεσων παραγωγών που τείνουν να τις ανατρέψουν».

– σελ. 394: «Παράθεση και ανάλυση της περίφημης περικοπής από την *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, του Μαρξ: «Όταν μεταβάλλεται η οικονομική βάση, ανατρέπεται λιγότερο ή περισσότερο, γοργότερα ή αργότερα ολόκληρο το τεράστιο εποικοδόμημα».

– σελ. 395: «Αν οι δικαιοπολιτικές σχέσεις έχουν μείνει πίσω, τότε οι παραγωγικές δυνάμεις δεν μπορούν ν' αναπτυχθούν και δημιουργούνται συνθήκες ανατροπής του δικαιοπολιτικού εποικοδομήματος».

– σελ. 406: «Ο καπιταλισμός θα σταματήσει να εξελίσσεται παραπέρα με διαφορετικές μορφές «μόνο από τη στιγμή που γίνεται φανερή η επαναστατική δράση της εργατικής τάξης».

– σελ. 409: «Οι σοβαρότερες απειλές για την αναπαραγωγή και διατήρηση του συστήματος (εννοείται του καπιταλιστικού) είναι: 1) η τάση για ολοένα ευρύτερη ενότητα της εργατικής τάξης, που ισχυροποιεί το εργατικό κίνημα στην ταξική πάλη σ' όλα τα επίπεδα και επισείει, όπως είναι φυσικό, την απειλή ανατροπής, αργά ή γρήγορα, του συστήματος ...».

– σελ. 480: «Η μαζική ανεργία και φτώχεια, φαινόμενα σύμφυτα της καπιταλιστικής ανάπτυξης, προκαλούν κοινωνικές αναταραχές, οι οποίες μπορεί να εξελιχτούν σε επαναστατικές εξεγέρσεις».

Όλα αυτά τα κρύβει σκόπιμα ο κ. Μαυρομάτης. Πώς αλλιώς θα ισχυριζόταν ότι «κάτι τέτοια δεν μπορούν να γραφούν σήμερα σ' ένα βιβλίο που προορίζεται σαν εγχειρίδιο για φοιτητές ανωτάτης σχολής»;

Ολόκληρη την αλήθεια, εξάλλου, κρύβει ο κ. Μαυρομάτης όταν λέει ότι δε μιλάω στο βιβλίο μου για τη σχέση «βάσης» και «εποικοδομήματος» και για τις απόψεις του Ένγκελς για το κράτος, παραποιώντας έτσι τα κλασικά κείμενα. Αν διαβάσει κανείς το βιβλίο μου, θα δει ότι αφιερώνω το μισό από το 11ο κεφάλαιο (σσ. 391-397) για να παρουσιάσω τις «απόψεις του Μαρξ και των κλασικών του μαρξισμού για το κράτος». Σε ειδική μάλιστα παράγραφο με τίτλο, «Το Κράτος ως Εποικοδόμημα της Οικονο-

μικής Βάσης» παραθέτω ξεκάθαρα τις απόψεις του Μαρξ για τη σχέση της «Οικονομικής Βάσης», και του «Δικαιοπολιτικού Εποικοδομήματος».

Τελειώνοντας, κ. Διευθυντά, θα ήθελα να επισημάνω τούτο: Η μαρξιστική σκέψη είναι μια ανοιχτή επιστημολογική προσφορά που μετασχηματίζεται με τη μεταβολή του κοινωνικού γίγνεσθαι και δεν μπορεί να περιορίζεται ασφυκτικά σε κάποιους όρους, λέξεις ή φράσεις! Μόνο έτσι βρίσκει το ουσιαστικό της περιεχόμενο και μπορεί να μένει αποτελεσματική μέθοδος ερμηνείας των κοινωνικών φαινομένων.